

7

DFA inceleme

13 KASIM 1987

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Türkiye Diyanet Vakfı
Kütüphanesi
İslâm Ansiklopedisi

7. Sayı

Özdem Kardeşler Matbaası
İstanbul — 1986

EAD
1986
517

**EBÜ HİLÂL EL— 'ASKERİ, DÖRT ESERİ ARAB
EDEBİYÂTINDA DARB-I MESELLER VE ÖNEMİ**

Dr. Hüseyin VAROL
A. Ü. İlahiyat Fak.
Öğr. Elemanı - ERZURUM

Künyesi Ebü Hilâl ile şöhret bulan bu luğatçı, şâir ve edib zâtın adı ile, baba ve dedelerinin adları sırasıyle: **el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl b. Yahyâ b. Mihrân**'dır. Irak hududları içinde, Basra ile Küfe arasındaki el-Ehvaz'a bağlı bir yerleşim merkezi olan ve Haccac b. Yusûf'ün kumandanlarından Mükram'ın ordugâhının bulunduğu **Askeru Mükram** (Mükram Askeri Birlikleri) ismiyle bilinen yerde doğup büyüdüğü için, **Asker**'li mânâsında **el-'Askerî** nisbesini almıştır.

Ebü Hilâl'in doğum târihini kaynaklarda bulamadık (1). Vefat tarihi hakkında da kesin bir rakam yoktur. Sâdece Eserlerinden biri olan, K. el-Evâil'in sonunda «bu kitabımızın yazdırılmasını 395 sene-i hicriyyesinin, Şaban ayının onu olan Çarşamba günü bitirdik» sözü olmasaydı, müellifin vefat tarihinin

(1) Cemheratü'l-emsal'in muhakkıkları mukaddimelerinde, Ebü Hilâl'den şu iki beyti naklederek, doğumuna ışık tutmaya çalışırlar :

Yıl kabul edersen eğer;

Yaşım seksenbeş yıldır ;

Ömür dediğin mutlu olandır;

Yoksa, geçen her zamânâ ;

Ömür demek yalandır.

Bu beyitleriyle birlikte, müellifin son te'lifi, K. el-evâil'in sonundaki te'lif târihi olan h. 395 rakamını göz önünde bulunduracak olursak, Ebü Hilâl el-Askerî'nin doğumunun, 300 - 310 (912-922) yılları arasında olacağını tahmin edebiliriz.

bu yıldan sonra olduğunu, ne biz ne de diğer kaynaklar söyleyebilecektik.

Ebû Hilâl el-Askerî'nin hayat tercümesi hakkında pek az şey bilinmektedir. Bazı kaynaklar buna sebep olarak, hocası ve dayısı olan Ebû Ahmed el-'Askerî ile karıştırılmış olmasını ileri sürmüşlerdir (2). İki arasında ki fark, sadece künyededir. ez-Zevâcir ve'l-Mevâız, el-Hikem ve'l-Emsâl, el-Mesûn fi'l-edeb ve Tashifetü'l-muhaddisîn gibi bir çok eserleri bulunan dayısı Ebû Ahmed el-Askerî ise 293 (906)'de doğmuş, 382 (993)'de vefat etmiştir.

Edib, şâir ve luğatçı olarak şöhret bulan, büyük âlim Ebû Hilâl el-'Askerî, ilmi faaliyetleriyle birlikte, kendi alın teri ile kazancını sağlamak gâyesiyle, Bağdad, Basra ve Kûfe şehirlerinde ticaret yapar, rızkını kazanırdı (3). Bu ticârî meşguliyeti onun ilmi faaliyetlerine mâni olmazdı.

Müellifin kaynaklarda geçen eserleri arasında şunlar vardır : K. el-'Evâil, el-Mehâsin fi' tefsiri'l-Kur'ân, et-Tefdil beyne belâgate-yi'l-Arab ve'l-'Acem, et-Telhis fi ma'rifeti esmâ'il-eş-yâ', Cemheratü'l-emsâl, el-Hassü'alê talebi'l-ilmî ve'l-ictihâdü fi cem'ih, Divânu'l-me'âni, ez-Zevâcir ve'l-mevâız, Şerhu'l-Hamêse, Şerhu Divâni'Ebi Mihcen es-Sekafi, K. es-Sinâ'atyen ve el-Furûku'l-luğaviyye.

Ebû Hilâl'in kendi zevk-i selimine has bir şiir anlayışı ve tenkidi vardır. el-Murakkaş ve Zü'r-Rumme gibi bazı şâirlerin şiirlerini tenkid etmesinin yanısında, el'Asma'i ve el-'Utbi gibi diğer bazı şiir münekkidlerinin tenkidlerine de bazı eserlerinde geniş yer ayırmıştır.

Ona göre, şiirin iyiliğini ve güzelliğini belli edecek ilk ölçü, belâgat ilmi, esasları ve zevkidir. İyi bir şiir, dürüst vezinli, dilde akıcı, münâsebetleri uygun, akla hitâbeden, zoraki olmayan fakat kendiliğinden gelen, zevki okşayan ve kolay anlaşılandır. Şiirin mânevî yönden de, akıl ve mantık esaslarına, haki-

(2) Bk. Yâkût, Mu'ceemu'l-üdeba' (İrşâdü'l-erib), IV, 258, Kahire, 1925- Beyrut, 1938; ez-Zirikli, el-A'lâm Kâmûs-u terâcim, II, 211, Beyrut, 1969.

(3) Bk. el-Kiftî, İnbêhu'r-ruvât alê enbêhi'n-nühât, IV, 183, Kahire, 1952.

katlere, İlahî ölçülere, ahlâkî kurallara, değişmez kâidelere zemin ve zamâna uygun olması şarttır (1).

Geniş ilminden ve eserlerinden dünyalık beklemeye tenez-zül etmeyecek kadar yüksek bir şahsiyete sâhip olan ve rızkını ticâret yaparak kazanan bu âli-cenap edibimiz, ilmi çalışmalarını, sâdece luğat, edebiyat ve şiir sâhâlarında bırakmamıştır. Onu, el-Mahâsin fi tefsiri'l-Kur'ân gibi, el-Keşşâf tipindeki beş cildlik büyük tefsir kitabıyla, bir müfessir olarak görüyoruz. Ayrıca o, Tashifetü'l-mühaddisin adlı eseriyle, hadis ilminde, el-Hassü alâ talebi'l-ilm ve Risâle fi'l-edeb ve'l-ahlâk gibi eserleriyle, terbiye ve ahlakta, ez-Zevâcir ve'l-mevâ'iz ve Fadlu'l-i'tâ"ale'l-mu'sir gibi eserleriyle de vaaz ve irşâd sâhâlarında ilmi şahsiyetini isbatlamıştır.

Dolayısıyla, müellifimiz Ebû Hilâl el-Askerî, dördüncü ve beşinci (hicrî) asırlarda (takriben) yaşamış ulemâ ve müellifler arasında, luğatçı, edib, şâir, münekkid ve çok yönlü bir müellif olarak temâyüz eder.

(Ebû Hilâl'in hayâtından bahseden kaynaklar arasında sunları misâl verebiliriz :

- 1 Yâkût, Mu'cemü'l-üdebâ', VII Beyrut, 1957;
- 2 es-Süyûtî, Buğyetü'l-vü'ât, I, 506, Beyrut,;
- 3 ed-Dâvûdî, Tabakâtü'l-müfessirin, nu. 131, Kahire, 1972.
- 4 'Abdulkâdir el-Bağdâdî, Hizânetü'l-edeb..., 112, Beyrut;
- 5 'Omar Rıdâ Kehhâle, Mu'cemü'l-müellifin, III, 240, Beyrut;
- 6 Yüsüf Serkis, Mu'cemü'l-matbû'âti'l-'arabiyye..., 1327, Kahire, 1928;
- 7 ez-Zirikli, el-A'lâm kâmusu terâcim, II, 211-12, Beyrut, 1969.

(1) Bu hususta bk. müellifin K. es-Sinâ'ateyn adlı eserinin mukaddimesi, Kahire, 1971 (den önceki baskı).

DÖRT ESERİ :

1. DİVÂNU'L-ME'ÂNİ

İstanbul'da Âtîf Efendi Kütübhânesi 2108 numarada kayıtlı tek yazma nüshası bulunan bu eser, ilk olarak 1886-88'de Lejden'de, İkinci defa 1352 (1933)'de Kahire'de Hüsâmüddin el-Kudsi tarafından neşredilmiştir. el-Kudsi'nin, eserin başındaki ön-sözüne göre bu son neşirde, Kahire'de el-İmam 'Abdu'nun, Hizânetü'l-cem'iyyeti'l-hayriyyeti'l-islâmiyye'de bulunan nüsha-ıyle, bir kısmı Krankov tarafından British Museum'daki nüsha ile karşılaştırılan eş-Şeyh Muhammed Mahmûd eş-Şenkîti'nin Dâru'l-kütübi'l-mısrıyye'deki nüshası esas alınmıştır.

Fakat nâşir, neşrini dayandırdığı bu nüshalar hakkında, birinci cüzün başında «eş-Şenkîti nüshasının sonu» diye gösterdiği 12 satırlık son sahife ile, aynı cüzün sonunda, «British Museum'daki nüshanın bir sahifesi» diye gösterdiği, altıncı babın sonu ile, yedinci babın başını ihtiva eden fotokopi sahifesinden başka bilgi vermediği gibi, nüsha farklarını da ilmî bir şekilde göstermemiştir. «asıl-da» mânâsına gelen «fi'l-asl» ve «nüshalar» mânâsına gelen «en-nüşah» kelimelerini kullanarak birkaç sahifenin dipnotunda fark göstermiş, fakat bu nüshaların özellik ve mâhiyetlerini belirtmemiştir. Yalnız birinci ve ikinci cüzlerin sonlarında, daha çok yanlış - doğru listesine benzeyen kelimeler verilerek bazı farklı kelimelerin sahife ve satırları gösterilmiştir. Ancak bu listelere konan başlık yazılar, «ekserisi müsteşrik Prof. Dr. Krankov'un düzeltmesi olan, British Museum nüshasıyle, diğer rivâyetlerin ve düzeltmelerin farklarıdır» şeklinde olmakla beraber, bu sahife ve satır numaralarının karşılarındaki farkların, British Museum nüshasının mı, yoksa diğer rivâyet ve düzeltmelerin mi olduğu anlaşılammaktadır.

İndeks olarak da, sâdece doğru - yanlış, listesi, mevzu indeksi ve şöhret isimleriyle alfabetik sıraya göre şâirlerin fihristinden başka indeks mevcut değildir. Eserde geçen çok miktarda şiirin sâhibi araştırılmamış, «bir arab demiştir ki» şeklinde mechul bırakılmıştır.

Velhâsıl, bu derece kıymetli bir eser kendine lâıyk bir neşre henüz kavuşamamıştır.

Eserin mukaddimesinde müellif, te'lif sebebini bizzat belirt-

miştir : Ona göre bu eser, nev'inde ilk te'liftir. Duyduğu fazla ihtiyaca binâen **Ebû Hilâl**, böyle bir te'lifi çok aramış fakat bulamamıştır. Zamanındaki ilim meclislerinde, muhtelif mevzularda söylenmiş olan en güzel söz ve şiir nedir? diye sorulur, ve onlara en iyi cevaplar verebilecek ehil kişiler aranırdı. Hatta bu hususta kendine güvenen âlimler, edibler ve şairler arasında yarışmalar yapılır, verilen cevaplar üzerinde ilmi münâkaşalar uzar giderdi. Zira birinin «en güzel şiir veya söz budur» diyerek seçtiğini, diğeri kendi ölçüleriyle beğenmezdi.

O halde, her sözün veya şiirin en seçkini ehil bir kişi tarafından bir araya toplanmalıydı ki, bu gibi ilmi münâkaşalarda böyle bir eser her edibin ilmi kaynağı olabilsin.

Bütün zorluklarına rağmen, bu ihtiyacı en iyi bir şekilde karşılayabilecek bir kaynak eser meydana getirebileceğine kâni olarak, **Ebû Hilâl**, bu eserini kaleme almıştır. Çeşitli edebiyat ve şiir kitaplarında dağınık bir şekilde bulunan her mevzuda söylenmiş en güzel söz ve şiiri seçip bir araya getirebilmenin zorluğu bir gerçektir. Bunu yapabilecek zâtın, hakikaten âlim, edib, luğatçı ve şair olmakla beraber, bu ilimlerde hakem vasfına sâhip bir **münekkid** olması da gerekir. Ayrıca, **Câhiliyye Devri** dâhil, İslâmiyetin 390 yıllık şiir divanlarını ve edebi nesirlerini dikkatle taramak, belâgat, fasâhat ve edebiyat zevki terâzisinde tartarak seçmek, uzun bir ömrün, yüksek bir dirâyetin ve çok ciddi bir çalışmanın semeresi olsa gerekir. Nita-
X? kim, müellif bu eserin mukaddimesinde, «bu kitabda, meâni ilminin önde gelen şahsiyetlerini, her fende (mevzuda) söylenenin en beliğ olanını, rivâyet edilenlerin en üstününü topladım, sonra bunlardan güzel ve en sağlam olanlarını seçtim zayıf ve anlaşılması güç olanların birtakım...» diyerek bu meydana yüksek dirâyetini gösterir, eserin şekil ve mâhiyeti hakkında gerekli bilgiyi verir.

Böyle bir eserin te'lifine olan fazla ihtiyacı, zamanında ce-
reyan etmiş olan bir kaç edebî hâdiseyle delillendirerek dile getirdikten sonra, **Divânü'l-me'âni**'nin kıymetini, ve te'lifinde karşılaştığı zorlukları açıklamak maksadiyle müellif önsözüne şöyle devam eder :

«*Binâen aleyh, böyle bir esere, edibin çok fazla ihtiyacı olduğundan, bu ihtiyacın giderilmesinde, karşılaşacağım zor-*

lukların ağırlığına bakmadan, bütün gayretimi sarfettim, zirâ, zorlukları sabır ve sebatla göğüsleyemeyen insan, büyük işler başaramaz, gâyesine erişemez. Bu gâye, bilhassa insanı dâimâ hayır ve medihle yâd ettirecek nitelikte olursa, onun yorgunluğu her şeye değer. Bu hususda şöyle demiştim:

*Büyük işlerin kıymeti, ölçülür zorluk dereceleriyle;
Güçlülüklerle katlanmayan, erişemez yüksek mevkilere.*

Bu eserimi kaleme almama vesile olan sebeplerden biri de, bu güne kadar bu sahada her hangi bir te'lifin yapılmamış olmasıdır. Çeşitli eserlerin sayfeleri arasına serpiştirilmiş dağınık bir şekilde zikredilmiş olan bu gibi mevzuları, araştırmacıyı doyuracak ve ikna edebilecek nitelikte bulamadım. Onun için, adı geçen dağınık mevzuları, bu kitabımda bir araya topladım, ilmi ve edebî meclislerden yapılacak münâkaşa ve tenkidlerde, okuyucuyu iknâ edebilecek nitelikte bilgi bulunması için, her birine münâsib ve mukâbil benzerler ilâve ettim. Ayrıca, değişiklik tâzeliği ile okuyucuyu devamlı zinde tutması için, bu mevzuları, şiir, nesir ve ahbar (olayların hikmet ve ibretli bir şekilde aktarılması) gibi çeşitli şekillerde sundum».

Bu uzun izahattan sonra müellif, iki defa elden geçirdiğini söylediği bu eserini, bu günkü kısaltılmış şekliyle takdim ettiğini ifade eder. Buna göre kitab, ilk şeklinde çok daha hacimli olarak zuhur etmiş, fakat, müellifin arkadaşları ve talebelerinin arzularına uyularak, onu özetleme lüzümü hâsıl olmuştur.

Bu meyanda, eserin ilk şeklinin mevcut olup olmayacağı bizce mechuldür.

Ebu Hilal el-Askerî, bu eserinin hata ve noksanlardan tamâmen hâli olduğu kanâatinde değildir. Bununla beraber, hiç bir şeyin hatâdan kurtulamıyacağına, «çoğunluk», tüm hük-mündedir» kâidesince, bu eserinin, ekseriyetle büyük hatâlardan sâlim olduğuna inanır ve mukaddimesini şu iki beyitle bitirir :

*Araştırıldığında her şeyin künhü ve mâhiyeti;
Çıkar bir sürü aybı, hatta Ay'ın bile yüzü benekli.*

Divânu'l-me'âni'nin ihtiva ettiği, şiir, nesir ve ahbârın en güzellerini içine alan on iki bâbı, özetle şunlardır (sahife numaraları son neşrine göredir) :

I. Bab; tebrik, medih ve iftihar gibi mevzulardadır (Sah. 15 - 103).

II. Bab: Hısâl (güzel ahlak ve meziyetler hakkındadır (Sah. 103 - 156).

III. Bab: Sitem-ayıplama, hiciv ve özür beyanları hk. (Sah. (157 - 222).

IV. Bab: güzellik vasıfları; gazel ve benzerleri hk. (Sah. 222 - 285).

V. Bab: Ateş, çeşitli yemekler ve pişirme vasıfları ile meşrûbat ve benzerlerinin evsâfı hk. Sah. 286 - 331).

VI. Bab : Gökyüzü, yıldızlar, gece, gündüz, Güney ve Ay gibi hususlar hakkındadır. (birinci cüzün sonu 332 - 362).

VII. Bab: (İkinci cüz) Bulutlar, yağmur, şimşek, yıldırım, sular, bahçeler, ağaçlar, bitkiler, meyveler, rüzgarlar vb. hakkındadır (3 - 48) (Bu yedinci ve onu takip eden her babın başına müellif, «Kitâbu'l-mübâlağa», yâni. «aşırı vasıf Bölümü» başlığını koymuştur).

VIII. Bab : Harb silah, yaralar, yaralanmalar ve vuruşlar gibi hususlar hakkındadır (Sah. 49 - 73).

IX. Bab : Yazı çeşitleri, kalem, hokka, kağıt vs. ile, belâğatın güzelliklerini aksettiren feylosofların, şâirlerin, ediplerin, hatiplerin ve yazarların sözleri, duâlar, medihler, teşekkür ve ayıplamalar hakkındadır (Sah. 74 - 105).

X. Bab : At, kısarak, deve, kabile, yürüyüş, sahralar, vahşi hayvanlar, kuşlar, haşarat vs. ile gölge uyku vb. hususlar hakkındadır (106 - 151).

XI. Bab : Gençler, gençlik, İhtiyarlar, ihtiyarlık, kına, hastalık, ölüm, mersiye, tâziye, zühd ve takva gibi hususlardadır (152 - 186).

XII. Bab : Vatan hasreti kardeş ve arkadaş medihleri, zem ve sitemleri, vaad, vefa, soru ve cevaplardaki beşâset, tavırlar, el öpme, selam verme ve musâfaha şekilleri ve usulleri, yolcu-ya düâ, bayramlarda düâ, tazim kalkışları, satranç, kan aldırma, iyilik, kötülük, başa kakma, başkasını ayıplama, zenginlik,

fakirlik, câhillik, izzet-i nefis, zulüm, korkaklık, fıkralar, sevgi vb. hususlar hk. (186 - 253).

Bu son babla eser bitmektedir.

2 — K. es-Sinâ 'ateyn (en-Nazm ve'n-Nesr)

Ebu Hilâl el-Askerî'nin en mühim telifi olan bu eser, el-yazmalarının müstensih kayıtlarına göre, 394 (1004) yılında telif edilmiştir.

İstanbul'da, Köprülü (1333-35), Fâtih (3891) ve Beyazıt (5463) kütüphanelerindeki yazma nüshaları dışında, bir çok nüshaları daha mevcuttur. Eser, Köprülü ve Kahire, Dâru'l-kütübi'l-Mısıriyye (602/belağat, 247/edeb) nüshalarına dayanılarak, 1320 (1903) yılında, M. Emin el-Hancı tarafından İstanbul'da tabedilmiş, 1371 (1952)'de Ali Muhammed el-Bicâvî ve Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim'in tahkik ve neşirleri ile Kahire'de ikinci baskısı yapılmıştır. Müellifin, mukaddimede belirttiği gibi, k. es-Sinâ'ateyn, 53 fasıldan meydana gelen şu on bab hâlinde hazırlanmıştır :

Üç fasıldan meydana gelen bininci babda, Arab Dili'nin esaslı bir dalı olan belâğat ilminin mevzu ve gâyesi, arabçada çeşitli şekillerde kullanılan tabirlerin, ıstılahların, muhtelif mânâlarının izâhı, o mevzularda vârid olan darb-u meseller ve bir kısım arabçacıların görüş ve izahları, yer alır. Bir fasıl olan ikinci bab, arabca tâbirlerin iyi veya kötü kullanışlarının, birbirinden ayrılması hakkındadır. İki fasıllık üçüncü bab, arabçada söz sanatının tanıtılması ile ilgilidir. Bir fasıl olan dördüncü babda, söz dizimi, ölçülü kullanılması ve güzel bir şekilde edâ edilmesi kâideleri verilir. İki fasıldan teşekkül eden beşinci bab, belâğatta icaz ve itnab, yani öz veya mufassal söz sanatlarına yer verilir. İki fasıldan oluşan altıncı bab, iktibaslarda rol oynayan zevk ve anlayışların iyi ve kötü olanlarından ve usullerinden bahseder. İki fasıl olan yedinci bab, teşbih (benzetme) hakkındadır. İki fasıl olan sekizinci bab, kâfiyeli ve mukâyeseli sözlerin izâhatına yer verir. Otuz beş fasıldan meydana gelen dokuzuncu babda bedî ilminin çeşitli babları ve yönleri izah edilir. Üç fasıl olan onuncu babda da, söz sanatının başlangıç ve bitiş şekilleri, iyi veya kötü yapıları ve bu hususlardaki prensipleri ve usulleri işlenir.

Ebu Hilal el-'Askeri, bu eserini yazmaktaki gâyesini, mukaddimesinde belirtmiştir. Buna göre eser, Kur'an-ı Kerim'in, **şesâhat, belâgat, ve icâz** yönlerinden kıymetini tebârüz ettirme gayesini taşır. Müellife göre, Kur'an'ın iyi anlaşılabilmesi için, belâgat ilminin ve bu eserinde belirttiği hususların iyi bilinmesi şarttır.

Bu eserinin te'lifinde, el-Câhız'ın **el-Beyân ve't-teybin'i**, Muhammed İbnu Sellâm'ın, **Tabakâtü fuhuli's-şu'arâ'sı**, İbnu Küteybe'nin, **el-Me'âni'l-kebir'i** ve el-Kudâme'nin, **Nakdü's-şi'ir'i** gibi eserlerinden istifade ettiği anlaşılan müellif, bilhassa el-Câhız'ın **el-Beyân ve't-tebyîn'ini** zikrederek, bunların haddi zatında çok kıymetli eserler olduklarını, fakat belirtmek istenen hususların ve esas mevzuların, kalabalık sahifeler arasında âdetâ kaybolmuş ve dağınık bir şekilde, zor istifade edilir oluşlarını beyan eder. Ayrıca güzel söz ile, çirkin olanı birbirinden ayıredecek görüş ve zevklerin hastalığından neş'at eden, iyinin kötü, kötünün de iyi olarak yanlış seçimlerini görünce, bu eserini yazmanın bir zarûret hâline geldiğine inanır.

İki sanat mânâsına gelen, yâni, şiir ve nesir olarak, her iki edebî yönde de bu geniş bilgi ve tenkidleri ihtiva eden **K. es-Sinâ'ateyn**, müellifinin, Arab Edebiyatının iki ana bölümü olan şiir ve nesirdeki edebî ve luğavî kudretini açıkça ortaya koymaktadır.

3 — EL-FURÛKU'L-LUĞAVİYYE

Ebu Hilal el-Askeri'nin mühim eserlerindedir. İstanbul'da, Râğıp Paşa (1429, 1430) ; Hindistan'da, Âsaf (II, 1440, 172); Mısır'da, İskenderiyye Kütüphanesi (16, luğat)nde ve Ahmed Teymur (raad, III, 340)'da yazma nüshaları olup, Kahire'de 1353 (1935) senesinde, Hüsâmüddin el-Kudsi tarafından neşredilmiştir.

Nâsir, kitabın başlığı altında «**dört nüshadan neşredilmiştir**» ibâresini koymuş olmakla beraber, «**karşılaştırdığımız nüshalardan et-Teymûriyye'l-kadime nüshasının son sahifesi (175) nin fotokopisidir**» diye gösterdiği bir tek fotokopi sahifesinden başka, nüshalar hakkında hiç bilgi vermemiştir. Dolayısıyla, elimizde bulunan bu neşri, dayandığı el-yazmaları yönünden, tam ilmi bir neşir sayabilmemiz güçtür.

Müellife göre bu eser, nev'inin ilk te'liflerindedir. Kendinden önce bu mevzuda bir eser te'lif edilmemiştir. Kitabın mukaddimesinde müellif, bu husûsa işâret ettikten sonra, bu eserini yazarken, Kur'an-ı Kerim'den, fıkıh ve kelâm ilimlerinde yazılmış eserlerden ve o zaman için mevcut olan muhâvere (karşılıklı konuşma)'lerden faydalandığını, ve bu eserini herkesin anlayabileceği, bir üslubda ve seviyede yazdığını ifade eder.

Eser, isminden de anlaşıldığı gibi, bir lügat kitabıdır. Ancak, alışılmış biçimde bir lügat değil, birbirlerine yakın mânâda olan kelimelerin mânâları ve aralarındaki farkların izah edilişi ve bu farkların çoğu zaman âyetlerle delillendirilişi tarzında bir lügat kitabıdır.

el-Furûku'l-lügaviyye'nin tamâmı otuz babdan meydana gelmiştir ; Muhtevâsı hakkında kısaca bilgi edinmek maksadıyla, bu bablardan bir kaçını burada zikretmek yerinde olacaktır :

Üçüncü bab, delil-dilâlet ve istidlal kelimeleri ile, nazar-teemmül ve raviyye gibi kelimeler arasındaki farklar hakkındadır. Beşinci bab, hayat nemâ, hayy-hayavan, hayat-ıyş ve ruh gibi kelimelerle, hayat-kudret, isti'lâ-kuvvet ve kudret gibi kelimeler ve bunlara yakın veya zıd olanlar arasındaki farklar hakkındadır. Altıncı bab, kadim-atik, bâki-dâim gibi kelimeler; Ondördüncü bab da, in'âm-ihsan, nimet-rahmet-ra'fet, menfeat hayır, hulim-sabır, vakar ve tü'ede gibi kelime farkları hakkındadır.

Ebû Hilâl el-'Askerî, nev'inin ilki olan bu eseriyle bir mübtekir (öncü)'dir. Bu vasfiyle onun, lügat ve edebiyatta, ne derece yüksek bir ilmi şahsiyete sâhip bulunduğunu kolayca anlayabiliriz.

4 — CEMHERATÜ'L-EMSEL

Ebu Hilal el-'Askerî'nin en meşhur ve mühim eserlerinden olan Cemheratü'l-emsel'in, British Museum'den başka, Mısır'da el-Hidiviyye (7226); Daru'l-kütübi'l-mısıriyye (22 edeb); el-İskenderiyye (32 edeb) ; İstanbul'da Beşir Ağa (551); Dâmâd İbrahim (1464); Köprülü (1232-35); Topkapı (8205) ve Veliyyüd-

din (2590) Kütüphanelerinde yazma nüshaları olup, müteadid defalar tabedilmiştir. Bunların birincisi 1307 (1889)'de Bombay'da, ikincisi 1310 (1892)'da Matbeatâ'l-Hayriyye'de, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed el-Meydâni'nin Mecmeu'l-emsel'inin kenarında, gelişgüzel ve hatta bir çok noksanlariyle birlikte basılmış, üçüncüsü ve son baskısı ise, 1384 (1964)'de Kahir'de, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim ve 'Abdülmecid Kutâmiş'in nisbeten ciddi ve itinâlı bir şekilde neşirleridir. Ancak bu baskıda da bâzı mesellerin sâhipleri meçhul bırakılmış, bulunup bulunamadığı hakkında bir araştırma yapıldığına dâir işâret verilmemiş ve eserde geçen şahıslar, kısa da olsa tanıtılmamıştır.

Ebu'lFadl Ahmed b. Muhammed en-Neysebûri el-Meydâni (v. 518/1124)'nin, kendi eseri olan Mecme'u'l-emsel mukaddimesinde söylediği gibi, Cemheratü'l-emsel'in en mühim özelliği, hadislerde geçen meselleri bünyesinde toplamış olmasıdır.

Ebü Hilâl el-'Askerî, bu eserine almış olduğu meselleri bizzat kendisi alfabetik sıraya göre sıralamış ve edebi bir şekilde itina ile şerhetmiş, münâsebetlerini belirtmiştir. Her bâbın sonunda ve «Tefsiru'l-emseli'l-madrûbe fi'l-mübâlağa ve't-tenâhi» başlığı altında, o maddede vârid olan «Ef'alü Tefdil» veznindeki mübâlağa ifâde eden darb-ı meselleri de aynı üslûb ve aynı seri numara altında sunmuştur. Bu hususda, «ed-Dürretü'l-fêhura fi'l-emseli'l-leti'alê vezni ef'ale ve'l-emsâli's-sâdira an büyüti' ş-ş'r «müellifi Ebü Abdillâh Hamza b. el-Hasen el-Asbahêni (v. 350/941 takriben)'yi bir dereceye kadar taklid etmiş, yalnız bunu yaparken, o vezindeki darb-ı meselleri dikkatli bir tetkikten geçirerek, zayıf rivâyetli darb-ı meselleri kitabına almamıştır. Nitekim müellif adı geçen eserinin mukaddimesinde bu hususu «Hamza el Asbahêni'nin kitabında bulunan bu ayıpların benim kitabımda da tekerrür etmemesi için böyle yaptım» şeklinde ifâde eder.

DARB-I MESELLER VE ÖNEMİ

Ebü Hilâl el-'Askerî, Cemheratü'l-emsel'inin mukaddimesinde bu hususu edebi bir üslubla beyan etmeye çalışır. Ona göre «bir edib, lisânını her türlü tahrifat ve hatâlardan kurtardık-

tan sonra, darb-ı mesel, nâdirat, hikmetli ve meşhur sözlere olduğu kadar hiç bir şeye muhtaç olamaz. Zira bunlar, insanın düşünce sahâsını genişletir, zevkini geliştirir, gönlünü ferahlatır, irâdesini kuvvetlendirir, ilmi ve edebî konuşmalarda kendisine destek olur. Bu mesellerin söz ve konuşma sanatındaki kıymeti, alış-verişde pazarlık, bahçede çiçek ve elbisede desen hükmündedir.

Hâfızalarda kolay kalabilen, az fakat öz kelimelerden teşekkül eden, mânâları da o derecede şümüllü ve hikmetlerle dolu darb-ı Meseller, edebiyâtın en şerefli kısımlarından sayılırlar. Nitekim, çok öz ve kısa olmalarına rağmen, dinleyici üzerinde geniş ve derin bir te'sir bırakırlar, söz arasında ve yerinde söylendiklerinde, yağmurdan koruyan bir şemsiye gibi bir çok hataları örterek, konuşmada bir güzellik ve tazelik yaratırlar.

Ayrıca, darb-ı meseller, başlı başına bir ilimdir. Biraz arapça bilmek, bir kasideyi açıklayabilmek ve arabça bir makâle yazabilmek, darb-ı meselleri şerhetmeye, mânâlarını açıklamaya ve maksadlarını izah etmeye yetmez. Çünkü darb-ı mesellerin ilk söyleniş sebeplerini, ilgili oldukları olayların gerçek yönlerini ve maksadlarını bir târik ilmi niteliğinde bilmek gerekir, rivâyet ve dirâyette tecrübe sâhibi olmayı istilzam eder. Bu hususlarda noksan olan kişinin edibliği de noksan demektir(1)»

Bu gerçekler muvâcehesinde bu eserini kaleme aldığını ifâde ederek, büyük bir ihtiyacı karşıladığını, onu her seviyedeki insanların anlayabileceği kolaylıkta ve o zamana kadar görülmemiş bir genişlikte meydana getirdiğini söyleyen müellif, eserindeki darb-ı mesellerin izahını yaparken, o mevzu ile ilgili bulunduğu şiir ve hikâyeleri de serdedir ve bunların darb-ı mesel hükmünde olanlarını ↪ «MİM» harfi ile işaretler ki, okuyucu o mevzu ile ilgili olan meselleri burada da kolaylıkla bulabilir.

Aslında darb-ı meseller, bir milletin hayat tarzının, yaşayış yolları ve şekillerinin dolaylı birer vasfı olmakla beraber, söylendiği dilin halkının nefsâniyetindeki perdeyi kaldıran, tabiat

(1) Bk. Cemheratü'l-emsal, müellifin önsözü.

ve karakterini aksettiren birer aynadırlar. Bu aynalarda insanın tertemiz fitratını ve tabiatını, saf ve açık bir şekilde görebiliriz.

Darb-ı meseller edebiyat türleri içinde insanın his, şuur ve inancına en sâdık ve en asil bir şekilde tercüman olan unsurlardır. Bunun içindir ki, her zümre insanı tarafından istisnâsız benimsenmiş ve sevilmişlerdir. Darb-ı mesellerde inanç, mezhep, meslek, cins ve millet ayrılığı yoktur, onlar insan mefhumunda birleşen bütün fertlere samimiyetle hitab ederler. Asya Kıtasında yaşayan insan toplumları arasından doğan bir darb-ı meselin aynısını veya bir benzerini Avrupa veya Afrika insanları arasında da bulabiliriz. Meselâ, Peygamberimizin : «Kişinin Cennet'i kendi evidir, Adem oğlunda her şey kocamakla berâber, hırs ve ümidi gençleşmeye devam eder, Dünyadaki her kişi bir misâfirdir, elindeki her şey de emânettir, mi-sâfir muhakkak evine dönecek, emânet de yerine varacaktır (1)» sözleri, hangi milletin, hangi meslek ve dinin ferdi tarafından sevilmez ve benimsenmezler?

Darb-ı mesellerde mühim olan, onları söyleyenin kim olduğu değil! mânâlarındaki insanî olan taraflarıdır, insanın şuuruna ve ifade etmek istediği hislerine en doğru ve açık bir şekilde tercüman oluşlarıdır. Bunun sırrı da, söyleniş zaman ve münâsebetlerinin, insanın insânî ve vicdânî duygularının en uyanık olduğu bir zamana tesâdüf edişindedir.

Bilindiği gibi, darb-ı meseller, normal zamanlarda oturup da bir makâle veya mektub yazılır gibi ortaya çıkmamışlardır. Bilakis herbiri insan oğlunun gerçek bir dramı, ve hayatını etkileyen mühim bir hâdiseye karşı vicdânının haykırışıdır. Billenen bir gerçektir ki, insan hayatta çeşitli hadiselerle karşılaşır, bu olayların kimi acı ve üzücü, kimi tatlı ve sevindirici, kimi çok geç ve zorluklarla gerçekleşen gâye ve özlemlerdir, kimi de, âniden meydana gelen acılar, felâketler veya mutluluklardır. Bunların herbirine karşı insanda müsbet veya menfi tepkiler uyanır ki, işte darb-ı meseller bu tepkilerin ta kendisi ve vicdânının hakiki çığlıklarıdır. Onun için insanın kalbine, vicdânına doğrudan hitâbederler, benimsenir ve sevilirler. Çün-

(1) Ebü Mensûr 'Abdûlmelik b. Muhammed b. İsmâ-il el-Sa'âlibi, et-Temsil ve'l-muhâdara, s. 24-25, Kahire, 1381/1961.

kü insan, bu gibi hadiseler karşısında yakın olduğu kadar, hiç bir zaman gerçek tabiatı ve vicdânına yakın olamaz : Allâh'ı anmayı unutan bir insanın, meselâ bir uçak yolculuğu sırasında, uçağının arızalanmasıyla, düşme tehlikesinin başgösterdiği bir anda, veya okyanus ortasında gemisinin batma tehlikesi belirdiğinde, veyahut şiddetli bir kış gecesinde zelzelenin ürpertiyle uyandığı bir anda, dilinden dökülecek olan ilk şey «AL LAH» kelimesi olacağında şüphe yoktur. Hem de, bütün benliğini sarsarak, derunundan kükreyerek gelen «ALLAH» kelimesi. O anda düşünceinde, aklında ve fikrinde başka hiç bir şey bulunmaz, can kaygusu ölüm kalım ânıdır o an. Böyle bir anda, gerçek benliğine, vicdânına ve her şeyin yaratıcısı olan Allâh'a yakın olduğu ve olacağı kadar hiç bir şeye yakın olamaz insan. Bunun içindir ki o anda dilinden dökülen kelimeler, vicdânının ve gerçek fitratının gerçek sesidirler. İlâhî olduğu için canlı ve hikmet doludurlar, aşırılarca kıymetlerini ve güzelliklerini koruyarak yaşarlar. Meselâ Hz. Ali efendimizin «Ben Hz. Osman'ın vurulduğu gün vurulmuştum (1)» sözü ne kadar mânîdardır. Bu sözler 41 (661) senesinde, İbnu Mülcam tarafından hançerlendiği gün, acılar içinde kıvranırken dilinden dökülmüşlerdir, o tarihten altı yıl önce Hz. Osman'ın öldürülmesini hazırlayan fitne ve fesad hadiselerine karşı etkin çâreler ve önlemler alınmamasında kendini de mes'ul tutmuş ve böylece bu ihmâlin Hz. Osman'ın ve kendisinin ölümüne vesile olmasına bir dereceye kadar göz yummuş olduğu his ve inancıyla «Ben Hz. Osman'ın öldürüldüğü gün öldürüldüm» demiştir.

Darb-ı mesellerden alınacak çok ders ve ibretler vardır insanlar için, mesela Hz. Ali (k.v.)'nin bu sözünde, nemelâzımcılığın ne derece tehlikeli olduğu vurgulanır, insan hiç bir zaman nemelâzım dememelidir, «bu gün başkasının başına gelen felâket, yarın benim başıma da gelir» diye düşünüp, bir toplum içinde beliren herhangi bir tehlikeyi, vakit geçirmeden elbirliğiyle önleme yoluna gidilmelidir, «şimdilik bana dokunmuyor, neden karışayım dememelidir, bir toplumun bir ferdi, her ferdi demektir, birine bulaşan bir leke hepsine de bulaşabilir, bu bakımdan ilk görüldüğü yerde, insan mefhumunda birleşen bütün fertler tarafından elbirliğiyle bertaraf edilmelidir.

(1) Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Meydâni, Mecme'u'l-emsel, I, 24, no. 81, Kahire, 1955.

Bundan başka, darb-ı meseller, edebi tâbir vâsıtalarının en eski ve en asillerinden olup, edebiyâtın en mühim kısımlarından biri olmakla da büyük önem taşırlar. Arab Edebiyatı, diğer sâhâlarda olduğu gibi, darb-ı mesellerde de çok zengindir. Câhiliyye ve İslâm devirlerinde söylenmiş meseller, edebiyatçıların çalışma sâhâlarının büyük bir kısmını teşkil edegelmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de adı geçen Lokman Hekim'den bu yana bu ilimde yetmiş aşkın eser yazılmış olup, bunlardan neşredilmiş olanların sayısı, tesbit edebildiğimiz kadariyle yirminin üzerindedir. Darb-ı mesellerle ilgili, kaynaklarda zikredilmiş bulunan eserlerin bir listesini aşağıda sunacağız.

Gününe kadar en az otuz eser te'lif edilmiş olduğu halde, Ebu Hilal el-'Askerî'nin, «... böyle bir esere olan fazla ihtiyâca binâen, bu eserimi kaleme aldım (1)» sözündeki önemi, özellikle hadislerdeki darb-ı mesellerin, o zamana kadar müstakillen sunulamamış ve aynı zamanda, kendi eserinde olduğu gibi, tertipli, izahlı, istifâde kolaylığı ve dikkatle seçilerek bir araya getirilememiş olmasında aramalıdır. Nitekim, bu gün iki cild hâlinde elimizde bulunan eser, bu evsafda ve toplam olarak 1972 darb-ı mesel ihtiva etmektedir ki, o zaman için bu eserin gerçekten emsalsiz bir te'lif olarak kabul edilmesi gerekir.

Cemheratü'l-emsêl'in, daha sonraki kendi nevinde te'lif edilmiş eserlere olan mühim hizmeti de inkâr edilemez. Ebû Hilâl el-'Askerî (v. 395/1004)'yi takib eden, Ebû Mensûr es-Se'âlibî (v. 429/1037)'nin, et-Temsil ve'l-muhâdara'sında, Ebu'l-Fadlı 'Ubeydullah el-Mikêlî (v. 436/1045)'nin, el-Emsêl'inde, el-Hâfız Ebû'Amr Yûsûf b. 'Abdilberri'l-Kurtubî (v. 463/1070)'nin, el-Emsêlû's-sê'ira ve'l-ebyetü'n-nêdira'sında ve Ebu'l-Fadl 'Ahmed b. Muhammed en-Neysebûri el-Meydâni (v. 518/1124)'nin, Mecme'u'l-emsêl'inde, bahsini ettiğimiz Cemheratü'l-emsêl'in bilhassa hadis kaynaklı darb-ı mesellerinden, güvenilir hazır bir kaynak olarak faydalandıkları muhakkaktır.

Aşağıdaki liste bazı kaynaklarda bulabildiğimiz, darb-ı mesellerde te'lif edilmiş olan eserlerin listesidir. Müelliflerinin ve fat tarihlerine göre sıralanmıştır. Bu ilimde te'lif edilen müstakıl eserler, tabii ki bu kadar değildir. Biz bulabildiklerimizi buraya aldık, daha geniş bir araştırma ile bu listenin büyüyeceğine inanıyoruz.

(1) Ebu Hilal el-Askenî, Cemheratü'l-emsêl müellifin önsözü (Ce. nâ. Ön).

DARB'I MESELLER'DE TE'LİF EDİLMİŞ ESERLER

Sıra Hicri No. Vefat Tarihi	Müellifi	Eserin adı	Tarihi Neşri ve	Zikredildiği kaynaklar
1	—	Kur'an'da adı geçen Lokman el-Hakim	Paris/1847	Ce. Nâ. Ön./s. 29
2	40	Sahâr b. el-'Abbês el-Abdi.	?	el-Fihrist/132
3	61	—	1302	Ce. Na. Ön./29
4	64	'Alâka b. Kürsüm el-Kilâbi.	?	Yâkût, XII, 190
5	67	'Ubeyd b. Şeriyye el-Cürhumi	?	Kâtib Çelebi, 1598
6	170	'Uyeynetü'l - Mühellebi.	?	el-Fihrist, 72, 157; Katib Çelebi Zeyli I, 125.
7	170	el-Mufaddal ed-Dabbi.	İstanbul 1300 Kahire, 1327	Yâkût, XIX, 167, el-Fihrist, 102
8	182	Yünüs b. Habib en-Nahvi.	?	Yâkût XX, 67; el-Fih. 63; K. Çelebi, 167.
9	210	Ebü'Ubyede Ma'mar b. el-Müsennâ'	?	Yâkût, XIX, 161; el-Fih. 79; K. Çelebi, 167, 1097.
10	215	Ebu Zeyd se'id b. Evs el. Ensâri.	?	

Sıra Hicri No.	Hicri Vefat Tarihi	Müellifi	Eserin adı	Neşri ve Tarihi	Zikredildiği kaynaklar
11	215	Ebu'l-Hasan 'Ali b. Muhammed el - Medâinî.	K. el-mütemes-silîn	?	Yâkût, XIV 137; el-Fihrist, 151.
12	216	el-Asma'i Abdülmelik b. Karib	K. el-emsêl	?	el-Fihrist, 82; K. Çelebi, 1597.
13	220	Ebü' Osmân Sa'dên b. el-Mübârek el - Mekfûf	K. el-emsêl	?	el-Fihrist, 105.
14	223	Ebu 'Ubeyd el - Kâsim b. Sellâm	el-Emsêlü's-sêira veya Emsêlü'l-' arab	el-Hortum 1958 (şerh)	Yakût, XVI, 260; el-Fihrist, 106.
15	231	Muhammed b. Ziyâd İbnu'l-A'râbi	Tefsiru'l-emsel		Yâkût, XVIII, 196; K. Çelebi, 167 el-Fihrist, 73
16	240	Ebu'l - 'Umeysel 'Abdullah b. Huleyd.	el-Ebyêtü's-sêira.	?	el-Fihrist, 73; Ce. Na. Ön./26.
17	243	İbnu's - sikkit Ebü Yûsûf. Ya'küb b. İshâk.	el-Emsêl	?	Yâkût, XX, 52; el-Fihrist, 108
18	245	Ebü Muhammed Câfer b. Muhammed b. Habib.	el-Emsêl (el-Münemmak).	?	Yâkût, VIII, 115; el-Fihrist, 155; K. Çelebi
19	249	Ebü İshâk İbrâhîm b. Süfyân ez - Ziyâdi.	K. el-Emsêl	?	Yâkût, I, 167; el-Fihrist, 86; K. Çelebi, 167.
20	255	el-Câhîz Ebü Osmân	K. el-Emsêl (et-Temsil)	?	Yâkût, XVI, 109;

Sıra Hicri No. Vefat Tarihi	Müellifi	Eserin adı	Neşri ve Tarihi	Zikredildiği kaynaklar	
21	273	Ahmed er - Rakkî Ebû Ca'fer Ahmed b. Ebi' Abdillah Muham.	K. el - emsél	?	Yâkût, IV, 133
22	275	Ebu Se'id el-Hasen b. el-Huseyn es - Sükkerî	el-Ebyëtü's-sêira	?	el-Fihrist, 117
23	276	Ebu Muhammed 'Abdullah b. Müslim b. Kuteybe	K. Hikemi'l-emsél	?	el-Fihrist, 116
24	291	es-Sa'leb Ebu'l-'Abbês Ahmed b. Yahyâ	K. el-emsél	?	el-Fihrist, 111; K. Çelebi, 167
25	291	el - Mufâddal b. Seleme b. 'Âsım ed - Dabbî	el-Fâhir	Kahire 1960	
26	305	Ebû Muhammed el-Kâsim b. Muhammed el - Enbâri	K. el-emsél	?	Yâkût, XVI, 317; el-Fihrist, 112
27	323	İbrâhim b. Muhammed b. Nıftaveyh	K. el-emsél ve Emsélü'l-Kur'an	?	Yâkût, I, 272
28	328	Ebû Bekr Muhammed b. Kâsim b. el-Enbâri	el - Emsél	?	K. Çelebi, 167
29	350	Ebu 'Ikrieme 'Âmir b. 'Imran ed - Dabbî	Emsélü'l-'Arab	?	Yazma, Dâru'l-kütübi Mısri

Sıra Hicri No.	Müellifi Vefat Tarihi	Eserin adı	Neşri ve Tarihi	Zikredildiği kaynaklar
30	350	Ebü 'Abdillah Hamza b. el-Hasen el-Asbehâni		
		ed-Dürratü'l-fêhira fi'l-emseli'l-leti 'âlê «EF'ÂLE» ve..	?	Yazma, et-Teymüriyye
31	360	Ebu'Ali Ahmed b. İsmail el - Büceli el - Kummi Semeke	Necef 1936	ez-Zeri'a ilâ tesânif eş-şi'a, II, 346
32	360	el-Hâfız Hasen b.'Abdirrahmân b. el - Hallêder - Râme hürmüzi		Yâkût, IX 5; el-Fihris, 220; K. Çelebi Zeyli, I, 125.
33	380	el-Hüseyn b. Muhammed b. Ca'fer er-Râfiki el-Hâli'	?	
34	381	Ebü'Ali Muhammed b. Ahmed b. el-Cüneyd el-İskâfi	?	Yâkût, X, 155; K, Çelebi, 167
35	382	Ebü Ahmed el - Hasen b. 'Abdillah el-'Askeri	?	el-Fihrist, 85; ez-Zer'a, II, 347
36	385	es - Sâhib İsmâ'il b. Abbêd.	?	Yâkût, VIII, 236
37	395	Ebü Hilâl el- Hasen b. 'Abdillan el-'Askeri	Beyrut 1950 Kahire 1964	
		emseli'n-Nebiy		
		el-Emsel		
		Emselü'l-Kur'an el-Hikem ve'l-emsel		
		el-Emselü's-seiramin şî'r ebi't-Tayyib el-Mütenebbi Cemheratü'l-emsel (Emselü'n-Nebiy)		

Sıra Hicri Müellifi	No. Vefat Tarihi	Eserin adı	Neşri ve Tarihi	Zikredildiği kaynaklar	
38	406	Ebû 'Abdirrahmân Muhammed b. Hüseyen - Neysebûri	?	K. Çelebi, 168	
39	429	Ebû Mensûr 'Abdilmelik b. Muhammed es-Se'âlibi	Emsêlü'l-Kur'an et-Temsil ve'l-muhâdare	Kahire 1961	
40	436	Ebu'l-Fadl 'Ubeydullâh b. Ahmed el - Mikêli	el-Emsêl	?	Yâkût, XIII, 226
41	450	Ebu'l - Hasen 'Ali b. Muhammed el - Mâverdi	Emsêlü'e-Kur'an el-Emsêlü's-sêira ve'l-êbyêtü'n-nêdira	?	K. Çelebi, 168.
42	463	el-Hâfız Ebû 'Omar Yûsûf, b.'Abdilber el-Kurtubi		?	Yazma, Dârü'l-kütübi'l-Misriyye
43	518	Ebu'l - Fadl Ahmed b. Muhammed el - Meydâni.	Mecme'u'l-emsêl	Beyrut 1894 Kahire 1955	
44	638	Cârullah ez - Zemahseri Ebu'l - Kâsim	1. K. sevâirü'l-emsêl 2. K. el-mûs taksa Fi'l-emsêl 3. K. divânit-temsil 4. K. el-kelimi'n-nevâbiğ		(Dört eser de 1871 de Paris'de tabedildi.

Sıra Hicri No. Vefat Tarihi	Müellifi	Eserin adı	Neşri ve Tarihi	Zikredildiği kaynaklar	
45	565	'Ali b. Zeyd el - Beyhaki	Ğuraru'l-emsêl Mecâmi'u'l-emsêl ve bed'e'i'u'l-akvâl (4 c.)	?	Yâkût, XIII, 226-27
46	588	Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Ali b. Şehr el-Mézinderâni	el-Misêl fi'l-emsêl	?	K. Çelebi zeyli, I, 125
47	613	Süleyman b. Benin b. Halef ed - Dakiki el - Mısıriyy	el-akvâl el-'ara-biyye fi'l-emse-li'n-Nebeviyye	?	Yâkût, XI, 245
48	733	Şihâbuddîn Ahmed b. Abdilvehhâb en - Nüveyri	el-Emsêl (Nihêyetü'l erab)	Kahire 1961	I, II. ve III. sūfūrleri
49	754	Şemsüddîn Ahmed b. Ebi Bekr b. Kayyim el-Cevziy.	K. emsêli'l-Kur'an	?	K. Çelebi, 168
50	854	Ahmed b. Muhammed b. 'Arabşah	K. Fêkîheti'l-hulefâ ve müfêkeheti'z-zurêfâ'	Bon 1832	
51	905	İbrâhim el - Kef'ami	Nihêyetü'l-edeb fi emsêli'l-arab		ez-Zeri'a, II, 346
52	959	Muhammed b.'Omar b. Emrillah b. Akşemseddin	Durûbu'l-emsêl	?	Mu'cemu'l-müellifin XI, 77.

Sıra Hicri No. Vefat Tarihi	Müellifi	Eserin adı	Neşri ve Tarihi	Zikredildiği kaynaklar
53 1029	'Abdurra'uf el - Münnevi el - Mısri b. Tâci'l-arifin. b.'Ali b. Zeyni'l-Âbidin.	el-Emsel	?	K. Çelebi zeyli, I, 125
54 1174	Ebu'l - Berakêt 'Abdullâh b. Huseyn b. Mera'i.	el-Emsêlü's-sêira. fi'l-makâmêt	Matbu	K. Çelebi Zeyli, I, 125 el-A'lâm, IV, 209
55 1312	'Abdullah Nuh Fûrayc	Nazmü'l-cümân fi Emsêli Lokmân		
56 1314	es - Seyyid 'Abdullah en-Nedim b. Mısbâh b. İbrâhim el - İskenderi	Emsêlü'l-'arab Emsêlü'l-mütellimin min	?	K. Çelebi Zeyli, I, 125
57 1323	Mahmûd el - Bâcûri b. Ahmed b.'Omar b.'Omar b. Şâhin.	'avammî'l-Mısıriyyin Ravdatü'l-emsêl (fi emsêli'l-Kur'an)	eş-Şerafiyye 1311	K. Çelebi Zeyli, I, 125
58 1327	Ahmed b.'Abdillâh el - Kuz Kenâni en-Necefi	Emsêlü's-şark ve'l ğarb	?	ez-Zeri'a, II, 346.
59 1330	Yüsûf Toma el - Büstêni	Emsêlü'l-'avamm	Kahire 1912	Mücemu'l-müellifin XIII, 283
60 1340	N'um Şukayr eş - Şüveyfâti el - Lübnâni	Mısra ve's-Sûdân Ve's-Şam	el-Me'êrif 1302	K. Çelebi Zeyl I, 125; el-Alâm IX, 12-13

Sıra Hicri No.	Müellifi Vefat Tarihi	Eserin adı	Neşri ve Tarihi	Zikredildiği kaynaklar	
61	1348	Ahmed Teymur Paşa b. İsmâ-il b. Muhammed el-Mısri.	el-Emsêlü'l-âmiyye. fi Mısra	Kahire 1368	el-Alâm, I, 95-96
62	?	Murad Feraç el-Muhâmi	Emsêlâ Süleymân bi'l arabîyye ve'l-'ibriyye	İskenderiyye 1938	Ce. Na. Ön.
63	?	Enis Füreyha	el-Emsêlü'l-âmiyye	Lübnan 1953	Ce. Na. Ön.
64	?	Ernest Bortov el - Fransî	el-Lübnâniyye Risâle fi'l-emsêli'l-'arabîyye	Göttingen 1836	Ce. Na. Ön.
65	?	Muhammed el - 'Abbûdiyy	el-Emsêlü'l-'amiyye	Necid 1960	Ce. Na. Ön.
66	?	el - İmâm Muhammed b. Muhammed b. Süleymân.	Emsêlü's-süfiyye	?	K. Çelebi, 168
67	?	Ebû Feyd	el-Emsêl	?	K. Çelebi 1597-98
68	?	eş-Şerafiyy b. el - Kutâmi	el-Emsêl	?	K. Çelebi 1597-98
69	?	'Atâ' b. Mus'ab	el-Emsêl	?	K. Çelebi 1597-98
70	?	Ebu'Amr	el-Emsêl	?	K. Çelebi 1597-98

BİBLİYOGRAFYA VE BAZI KISALTMALAR:

Ebü Hilâl el-Askeri, Cemheratü'l emsêl, Kahire, 1964; Divânu'l-me'âni, Kahire, 1933; el-Fürûku'l-lugaviyye, Kahire, 1935; K. es-sinâ'ateyn, Kahire 1971.

İbnu'n-Nedim, el-Fihrist, Kahire, 1348.

Katib Çelebi, Keşfu'z-zunûn, İstanbul, 1971.

Katib Çelebi, Keşfu'z-zunûn, Zeyli, İsmâil Paşa, İstanbul, 1972.

el-Kiftî (Ebu'l-Hasan 'Ali b. Yûsûf), İnbâhu'r-ruvât 'Alâ enbâhi'n-nühât, Kahire, 1952.

el-Meydâni (Ebull-fadî Ahmed b. Muhammed), Mecme'u'l-emsêl, Kahire, 1955.

Muhammed Hasen, ez-Zeni'a ile tesânifi's-şi'a, en Necef, 1936.

en-Nüveyri (Şihâbüddin Ahmed...) Nihâyetü'l-erab fi fûnüni'l-edeb, Kahire, 1954.

es-Se'âlibi (Ebü Mensûr 'Abdülmelik b. Muhammed), et-Temsil ve'l-mu-Yakut, Mu'cemü'l-Üdebâ (İrşadü'l-erib) Kahire, 1923.

hâdara, Kahire, 1961.

Ce. Nâ. Ön. : Cemhereatü'l-emsêl Nâşirinin önsözü.

hk. : Hakkında, k. v. : Keremellâhu vecheh, trz. : târihsiz.